

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere ‘zee-begrippen’

Hebt u zich wel eens afgevraagd waarom de zandbank ‘Trapegeer’ zo heet, of hoe de ‘Kabeljauw’ aan zijn naam gekomen is? Of bent u veeleer benieuwd naar de persoon achter de ‘Thorntonbank’ of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term ‘kraaiennest’? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor u op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich nu ook op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat u meegenieten van de ‘best professional judgment’ van deze zeeoordenaars

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Jan Haspeslagh, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

CALAIS

Het Noord-Franse Calais roept bij de doorsnee burger dezer dagen vooral associaties op met vluchtelingen die er in geïmproviseerde kampen maandenlang samengetroeft zaten in wat al snel omschreven werd als “de jungle van Calais”. Ze hopen over zee of via de Kanaaltunnel het “beloofde” Engeland te bereiken. Je zou bijna vergeten dat dit Calais ook wondermooie witte kliffen herbergt en een boeiende geschiedenis kent.

DE WITTE KLIFFEN VAN CALAIS

Met zijn witte kliffen verschilt de kustlijn van Calais grondig van de uitgestrekte zandstranden aan de Vlaamse Kust. Beide gebieden waren in de Krijt-periode (145-66 miljoen jaar geleden) nog overspoeld door dezelfde ondiepe en warme Krijtze, waarin allerlei zeereptielen en ammonieten (inktvisen) welig tierden. Ook coccolitoforen, minuscule planktonische algen met een kalkskeletje, hadden het in deze omstandigheden reuze naar hun zin en vormden in de loop van vele miljoenen jaren dikke krijtlagen op de zeebodem. De Krijt-periode kwam bruisend tot een einde met een meteorietinslag en één van de grootste uitstervingsgolven die de Aarde ooit heeft gekend. De dinosauriërs verlieten het toneel en zagen hun plaats geleidelijk ingenomen door de zoogdieren.

Bij ons geraakten die krijtlagen nadien geleidelijk aan bedekt met honderden meter klei en zand. Nabij Calais – maar ook ter hoogte van de “white cliffs of Dover” – welfden deze oude krijtlagen op uit de ondergrond. Dit gebeurde door krachten in de aardkorst die het gevolg waren van de botsing tussen de Afrikaanse en Euraziatische aardplaten. Hoewel deze botsing vooral rond de Middellandse Zee

■ De witte krijtrotsen van Cap Blanc Nez zijn goed te zien vanuit Calais. Hier een sfeerbeeld vanop het strand van Escalles (H.Hillewaert).

grote landschappelijke veranderingen veroorzaakte, met onder andere de vorming van de Alpen, heeft ze ook meer naar het noorden toe een stempel gedrukt op het reliëf.

EN WAAR KOMT DE NAAM VANDAAN?

Calais, in het Nederlands *Kales*, verschijnt voor het eerst in een bron van 1172, onder de gedaante *Calais*. Tien jaar later wordt de schrijfwijze *Kaleis* geattesteerd (Gysseling 1960, 213). De etymologie is nog onzeker. Volgens de Franse etymologen A. Dauzat en C. Rostaing (1963, 131) is het toponiem mogelijk afgeleid van de Indo-Europese

wortel **kal*, met betekenis ‘hard’ en vandaar ook ‘steen, rots’. Die wortel zit vervat in o.m. Latijn *callum* ‘eeltige, verharde huid’, ook ‘hardvochtigheid’, Middelfrans *calleux* ‘hard(vochtig)’, Frans *caillou* ‘kei’, Engels *callous* ‘hard, eeltig; hardvochtig’ en verder ook in Oudiers *calad*, Gallisch *caled* en Bretoens *kaled* – alle met betekenis ‘hard’ (IEW 523-24). Ook *Excalibur*, naam van Koning Arthurs legendarische zwaard, zou diezelfde wortel bevatten. *Calais* zou dan ‘de harde’ betekenen, een kwalificatie die zou verwijzen naar een harde, rotsachtige bodem.

Gesteld dat *Calais* inderdaad op **kal* ‘hard’ teruggaat, ligt nog de vraag voor in welke taal – Germaans, Gallo-Romaans of

Keltisch – de naam ooit is ontstaan. De oudste attestaties sluiten de mogelijkheid uit dat het om een Germaanse creatie zou gaan. Die brengen namelijk een onverdachte Romaanse vorm aan het licht: 1172 *Calais*, 1181-82 *Kaleeis* en *Caleis*, 1189 *Chalais*. In het begin van de 12de eeuw verschijnt voor het eerst de vernederlandste vorm: 1205 *Kales*. Dat de vroegst overgeleverde attestaties alle Romaans zijn, wekt enige bevreemding, want tot in de late middeleeuwen was de wijde omgeving van Calais nog vrijwel ééntalig Germaans, resp. Nederlands. Op grond hiervan oppert Gysseling de mogelijkheid dat de naam *Calais* en zijn homoniem *Calaiz* voor een thans verdwenen plaats in de buurt van Doullens in het Sommedepartement, een migratiennaam is, die mogelijk samenhangt met de naam *Caleti* van een Belgisch-Keltische stam die verder westelijk woonde,

aan de kust van het huidige Normandië. De twee nederzettingen zouden dan gesticht en bevolkt zijn door kolonisten behorend tot de *Caleti* (Gysseling 1960, 213). Echter, met wat nu bekend is over de taalevolutie in de Pas-de-Calais en Picardië tijdens de eerste eeuwen van onze tijdrekening, hoeven we de *Caleti* niet op te voeren om het toponiem te verklaren, maar is een autochtone Romaanse creatie daarvan aannemelijk. Immers, aan de Germaanse ééntaligheid van de genoemde Noord-Franse gebieden is een vroegmiddeleeuwse tweetaligheid voorafgegaan. Die was sociaal bepaald: na de Germaanse volksverhuizingen van de 5de eeuw bleef de elite van Germaanse veroveraars Germaanssprekend, terwijl het sterk geromaniseerde gewone volk Romaans bleef spreken, tot het zich in de Merovingische tijd (7de eeuw) begon te

conformereren aan de taal van de nieuwkomers (Ryckebou 1997, 182-84). Goed denkbaar is dan ook dat de Romaanse gedaante van de naam *Calais* gecreëerd is door de autochtone bevolking vóór die gegermaniseerd werd. Dat kan gebeurd zijn in de eeuwen van tweetaligheid volgend op de Germaanse invasie, ofwel al vroeger, in de Romeinse tijd. Is aan die Romaanse naamsvorm een oudere Keltische voorafgegaan? Zo ja, dan moet die ontstaan zijn vóór de komst van de Romeinen of toch in het begin van de Romeinse tijd, want zodra de Romeinen de scepter zwaaiden, werd de bevolking van Pas-de-Calais en Picardië intensief geromaniseerd. Of de twee nederzettingen zo ver in het verleden opklimmen, is een open vraag. Van beide dateert de vroegste betrouwbare attestatie pas uit de 12de eeuw (resp. *Calais* 1172, *Calaiz* 1195).

STRANDHOOFD, GOLFBREKER & VLAAMSE SYNONIEMEN

Een strandhoofd is een verdedigingsconstructie, vroeger in hout, nu veelal in steen, die dwars over het strand loodrecht op de kustlijn is aangelegd om het wegspoelen van het zand te verhinderen. In het AN heet zo'n dam ook *golfbreker*, in de Vlaamse kustdialekten spreekt men ook van *barebreker*, *kateie*, *brislam*, *hoofd* en *dwarshoofd*.

EEN OUDE TECHNIK TEGEN ONTZANDING

De techniek om strandhoofden te bouwen gaat minstens terug tot in de 16de eeuw. Reeds in 1502 zijn kleine strandhoofden bekend uit de omgeving van Blankenberge. Op archiefkaarten van rond 1600 zijn ook in Oostende strandhoofden te herkennen. Korte, houten strandhoofden werden toen gebruikt om het strand, gelegen vóór de stadsomwalling, te beschermen. Traditioneel werden de dammen opgebouwd uit palen en twijgenmatten. Voor de palen ging de voorkeur aanvankelijk naar eikenhout, later verschenen vooral tropische soorten op het appèl. Het rijshout waaruit de twijgenmatten waren gemaakt, was snoeihout van vooral wilgen. Pas na de oprichting van de Belgische spoorwegen in 1850 kon men rotsen en andere constructiematerialen vlot vanuit het binnenland kustwaarts vervoeren om daarmee stevigere strandhoofden te bouwen. De eerste grote stenen strandhoofden aan de Belgische kust zijn gebouwd rond 1912, ten oosten van Wenduine. De kern van het strandhoofd bestaat uit los puin, op zijn plaats gehouden door een beschermende toplaag van baksteen, blauwsteen of betonblokken. Die laatste zijn op hun beurt vastgezet met

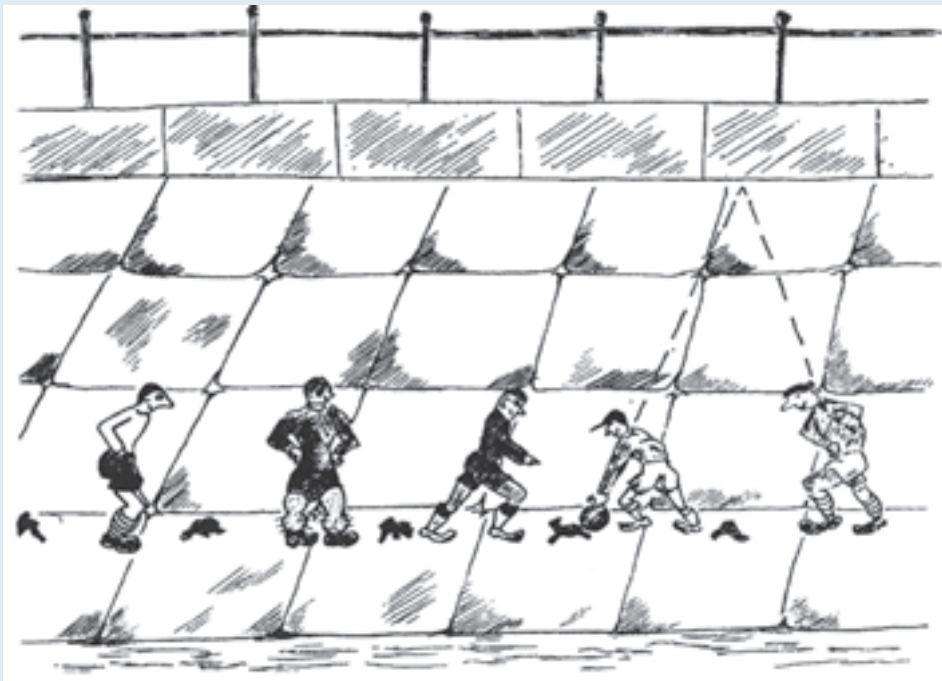

■ Op de Joannes Blaeu kaart van Oostende uit 1652 zijn korte, houten strandhoofden te herkennen op het strand gelegen vóór de stadsomwalling (Cultuurbibliotheek; www.vliz.be/hisgiskust).

cement of overgoten met asfalt. De kop en de flanken in het natte deel worden dan weer beschermd met zogenaamde 'zinkstukken' (matten van rijshout), waarop stenen worden gestort. Elders bestaan ook andere types strandhoofden, vervaardigd uit houten of betonnen palen, houten of betonnen damplanken, caissons uit staal, los gestorte breuksteendammen of gestapelde geotextielbuizen.

De Belgische kust kent vandaag ongeveer 130 volwaardige strandhoofden en 30 kortere strandhoofden, ook wel strandkribben genoemd, die gemiddeld om de 350 m van

elkaar zijn gebouwd. Enkel ter hoogte van De Panne, Oostduinkerke, De Haan en de Zwinmond zijn er geen. Al zo'n 25 jaar worden geen nieuwe strandhoofden meer aangelegd aan de Belgische kust en beperkt men zich tot het onderhoud van de bestaande hoofden na stormschade. De belangrijkste kustverdedigingsmaatregel vandaag is het kunstmatig aanvoeren van zand, ook wel strandsuppletie genoemd. Hierbij worden stranden en vooroever regelmatig aangevuld met zand, een beproefde, meer natuurlijke en niet duurdere werkwijze.

■ Bij het op een dijkelling gespeelde kinderspel “Keuninksje” werd onderaan de dijk een ketting van doelen gemaakt met behulp van kleren, stenen of stokken. De doelwachters staan naast elkaar aan de voet van de dijk en hebben elk een verschillende graad. Als men met zijn vieren speelt, heet de eerste doelman een soldaat, de tweede een ridder, de derde een prins en de vierde een koning. De soldaat trapt de bal op de dijkelling omhoog en wel zo dat die het aanpalende doel van de ridder kan binnenrollen. Kan de ridder de bal niet houden, dan wordt de soldaat ridder en de ridder soldaat; indien wel, dan trapt hij op zijn beurt de bal naar boven om te scoren bij de prins, etc... Het finale doel is om koning te worden en degradatie tot soldaat te vermijden (R. Desnerck, *Oostends Woordenboek*).

ETYMOLOGIE

De benamingen *hoofd*, *strandhoofd* en *dwarshoofd* spreken voor zichzelf. Al sinds de middeleeuwen wordt *hoofd* gebruikt voor constructies die vanaf een oever in zee of in een rivier uitsteken, waaronder havendammen en golfbrekers. In die betekenisfeer wordt het woord voor het eerst aangetroffen in een rekening van de stad Dordrecht uit 1286, waar het betrekking heeft op een havenhoofd of pier (VMNW i.v. HOOFD II, 3). De betekenis ‘strandhoofd’ duikt pas op in de 1ste helft van de 15de eeuw (MNW XI i.v. HOOFD). De samenstelling *strandhoofd* verduidelijkt dat het een constructie op het strand betreft, terwijl *dwarshoofd* verwijst naar gerichtheid van de constructie: dwars over het strand en dus loodrecht op de waterlijn. In de tegenwoordige kustdialecten wordt *hoofd* gezegd in Heist en in Oostende, waar het woord echter ook en couranter wordt gebruikt voor de havenhoofden. *Dwarshoofd* voor ‘golfbreker’ is alleen in het Oostends opgetekend (Desnerck i.v. TWËNSHOOFD).

De benaming *kateie* voor de golfbreker wordt vandaag gebruikt in Oostende en Blankenberge (Desnerck i.v. kateie, WVD-Zeevisser 506) maar kende volgens het WNT (i.v. KATEIE) vroeger een ruimere verspreiding, o.m. aan de kusten van het eiland Walcheren. Het woord is ontleend aan een Picardische variant – vermoedelijk *gatée* – van Oudfrans *getee*, waaruit Frans *jetée* ‘pier’. Het Oudfranse woord gaat terug op het Volkslatijnse

jectare, uit Klassiek Latijn *iactare* ‘slingeren, werpen’. Met dit woord wordt een pier dus benoemd als iets wat zich in zee (vooruit) werpt. In de betekenis van Frans *jetée* komt *kateie* volgens onze bronnen niet (meer) voor in het Nederlands, al in de vroegste vindplaatsen blijkt het betrekking te hebben op golfbrekers. Zo spreekt een Oostends octrooidocument uit 1533 van “de catteyen, hoofden ende dycken voor onse stede” (Debrabandere 2002 i.v. KATEIE). *Kateie* wordt in de kustdialecten ook gebruikt voor de verharde glooiing van de zeedijk aan de zee-kant. Vroeger speelden de jongens van De Haan en Wenduine een halsbrekend spelletje genaamd *kateielopen*. Het bestond erin de steile dijkelling heelhuids af en weer op te lopen, wat beslist niet zonder risico was. In zijn Oostends Woordenboek vermeldt Roland Desnerck ook *kateiespel* voor een “kinderspel dat op de dijkglooiing gespeeld wordt”. “Keunienksje” is een voorbeeld van een dergelijk spel (zie figuur).

Het gebruikelijkste woord voor een strandhoofd ten slotte is, althans in de woordschat van de niet waterbouwkundig beslagen leek, *golfbreker*. Sommigen vinden dit een “onjuist” synoniem van *strandhoofd* omdat zo’n constructie niet bedoeld is om golven te breken, maar om ontzanding van het strand te beletten. Volgens deze opvatting wordt de term *golfbreker* beter gereserveerd voor kunstwerken die specifiek zijn aangelegd om de kracht van de golven te verminderen. Zulke constructies staan niet dwars op

de kustlijn maar vormen daarmee een scherpe hoek of lopen er evenwijdig mee. Vooral bij communicatie onder specialisten verdient het wellicht aanbeveling om die twee verschillende verdedigingsconstructies terminologisch van elkaar te onderscheiden, maar aan de taalgemeenschap als geheel, die voor het leeuwendeel uit leken bestaat, kan men zo’n differentiatie natuurlijk niet opleggen. Trouwens, zo onlogisch is de benoeming van het strandhoofd als *golfbreker* nu ook weer niet. De dam mag dan een ander doel dienen dan het breken van golven, als de golven met enige kracht tegen de constructie aan botsen, breken ze wel degelijk open in soms spectaculaire schuimkoppen. Dat is voor de naamgevers het motief geweest om de constructie zo te noemen. Wat wél enigszins intrigeert, is dat *golfbreker* gebruikt wordt in enkele Vlaamse kustplaatsen – van Klemskerke tot Blankenberge (WVD-Zeevisser, p. 506) – waar nochtans de golven van de zee nooit *golven* worden genoemd, maar *zeeën* of *baren*. *Golfbreker* kan daar moeilijk een autochtone oorsprong hebben, wellicht is het een (recent ?) leenwoord uit de standaardtaal. Wél autochtoon-dialectisch is het ruimer verspreide synoniem *barebreker*. Aan het Franse *brise-lames* ontleend is ten slotte *brislam*, door het WVD opgetekend in Zuidkote, Nieuwpoort en Zeebrugge.

Lees meer::

- Dauzat A. & C. Rostaing (1963). *Dictionnaire des noms de lieux en France*. Paris, Librairie Larousse.
- Debrabandere F. (2002). *West-Vlaams etymologisch woordenboek*. Amsterdam / Antwerpen, Uitgeverij J. Veen.
- Desnerck R. (2006). *Oostends Woordenboek*. Vierde verbeterde en vermeerderde druk. De Haan, Roland Desnerck.
- Gysseling M. (1960). *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Bouwstoffen en Studïen voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands 6. Tongeren, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- IEW = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. 2 delen. Bern-München, Francke, 1959-1969.
- MNW XI = E. Verwijs & J. Verdam. *Middelnederlandsch Woordenboek. Deel XI* door A.A.Beekman: *Aanvullingen en verbeteringen op het gebied van dijk- en waterschapsrecht, bodem en water, aardrijkskunde*, enz. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1941.
- Ryckboer H. (1997). *Het Nederlands in Noord-Frankrijk : sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Nijmegen, Katholieke Universiteit Nijmegen /Gent, Universiteit Gent, Vakgroep Nederlandse Taalkunde.
- VMNW = W.J.J. Pijnenburg e.a. (2001). *Vroegmiddelnederlands woordenboek*. Leiden, Gopher Publishers. (<http://gtb.inl.nl/?owner=VMNW>)
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998 (<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>).
- WVD-Zeevisser = Roxane Vandenbergh. *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II: Niet agrarische vaktalen. Aflevering 7: De zeevisser*. Gent, Tongeren, 2000.